

Motståndets estetik och etik

Peter Weiss föddes i Potsdam 1916 men var från 1939 verksam i Sverige som illustratör, författare, konstnär och regissör till sin död 1982 i Stockholm. Dietrich Bonhoeffer, luthersk teolog och präst, var tio år äldre än Weiss, född i Breslau 1906 och avrättad i Berlin av nazisterna 1945. Peter Weiss mest kända litterära verk är romanen *Motståndets estetik*. Bonhoeffer är mest omtalad för sina brev och anteckningar från fängelset, utgivna efter hans död med titeln *Motstånd och underkastelse*. Att ordet motstånd finns med i båda titlarna kan ses som en tillfällighet men är mer än så. Både Weiss och Bonhoeffer var bestämda motståndare till nationalsocialismen.

Peter Weiss

Peter Weiss far, som hade konverterat från judendomen, var textilfabrikant. Hans mor hade varit skådespelare. 1938 flydde familjen undan nazisterna till Sverige och bosatte sig i Alingsås. Efter någon tid flyttade Peter till Stockholm och blev 1946 svensk medborgare. I början av 1950-talet ägnade han sig åt filmproduktion. Han stod också för utsmyckningen i skybaren i Wenner-Gren Center, invigt 1962.

1964 kom det internationella genombrottet med pjäsen *Jean Paul Marat förföljd och mördad så som det framställs av patienterna på hospitalet Charenton under ledning av herr de Sade*, som kom att spelas på scener över hela

världen. Bland hans övriga pjäser finns till exempel *Nya processen*, som 1982 gavs på Dramaten i Stockholm med Stellan Skarsgård i huvudrollen. Den blev Weiss sista pjäs.

Peter Weiss var framstående också som författare, och hans mest kända bok är, som sagt, *Motståndets estetik*, publicerad först på tyska i tre band 1975, 1978 och 1981. Gunilla Palmstierna-Weiss, gift med Weiss 1964–1982, har påpekat att stora skillnader föreligger mellan de östtyska och de västtyska utgåvorna men har också förklarat att den svenska översättningen är den version som står originaltexten närmast.

Laokoon

En av de marmorskulpturer som finns i Vatikanens museer är den välkända Laokoongruppen. Den föreställer prästen Laokoon, som enligt grekisk mytologi varnade invånarna i Troja för att låta den berömda trähästen komma in i staden. Gudarna straffade honom genom att låta stora ormar döda honom och hans två söner.

Såväl Bonhoeffer som Weiss greps av Laokoonskulpturen. För Weiss blev Laokoon själv och den yngre sonen ”bara ett monument över sin egen undergång”. Den äldre sonen, däremot, ”tillhör ännu en levande värld, han bryter sig ut ur det statuariska för att avge rapport till dem som kanske ska komma till hans hjälp”. Han undersökte ”under den tidrymd

Peter Weiss 1982.
Foto Dietbert Keßler

Laokoongruppen, Vatikanmuseet. Foto Wikimedia Commons / Berlinuno, CC BY-SA 4.0

som ännu stod honom till förfogande [...] varje möjlighet att lossa bojorna.”

Citaten är från Peter Weiss ”Laokoon eller Om språkets gränser”, som ingår i hans bok *Rapporter* från 1968. Han skriver där om språkets begränsningar. Han tycker sig ha förlorat ett språk och strävar efter att upptäcka och erövra ett annat. I denna strävan kunde bilden komma till hjälp. Han anknyter ofta i sina texter till målningar och skulpturer och inleder för övrigt *Motståndets estetik* med reflektioner kring Pergamonfrisen i Pergamonmuseet i Berlin. ”Även om bilden inte visar något annat än skräcken för sönderfallet, så kan den i alla fall visa denna skräck, och när den ges bildens beständighet ger den också aningen om en oskadd värld.” Så lyder en av hans kommentarer till Laokoongruppen.

Kanske läser jag in för mycket i Weiss text om Laokoon – den är från slutet av 1960-talet, medan *Motståndets estetik* är av något senare datum – men också där finner jag flera uttryck för tanken på motståndet, dess villkor och möjligheter, om än inte lika utmejslade som i romanen. Redan i Laokoon-texten hör det skrivna ordet och bilden till de medel som står till motståndets förfogande.

Bonhoeffer såg gruppen med Laokoon och hans söner vid en resa till Rom 1924, och för honom blev faderns plågade ansikte en förebild till senare framställningar av den lidande Kristus. Också här är grundmotiven kamp mot det onda, motstånd, underkastelse och seger.¹

Motståndets estetik

Flera har påpekat att Peter Weiss *Motståndets este-*

¹ På svensk botten har dessa motiv utvecklats främst av Gustaf Aulén, först i *Den allmänneliga kristna tron* (1922) och sedan i *Den kristna försoningstanken* (1930), den senare översatt till engelska med titeln *Christus Victor*, Kristus segraren. – Aulén, professor i Lund 1913–1933 och biskop i Strängnäs stift 1933–1952, tog klar ställning mot nazisterna under kriget och fick epitetet ”Norges man i Sverige”. Bonhoeffer och Aulén deltog båda i det ekumeniska möte som 1934 hölls på Fanø i Danmark. Mötet hölls inom den gren av den ekumeniska rörelsen som kallades Life & Work. Bonhoeffer medverkade till att mötet uttalade sitt stöd för Bekännelsekyrkan. Om denna, se nedan. – Om Aulén, se Jonas Jonson: *Gustaf Aulén. Biskop och motståndsmän*. Artos förlag 2011.

tik är förknippad med stort läsmotstånd på grund av typografin med tätskriven text sida upp och sida ner, långa vindlande meningar, avsaknad av anförings-tecken och andra läsbefrämjande markeringar. Ofta är de resonemang som förs så långa och invecklade att man förlorar upplevelsen av att läsa en roman. Till det bidrar också att flera av de gestalter som figurerar var historiska, verkliga personer. Man vet som läsare inte – ifall man inte har läst på – om delar av det som skildras faktiskt har hänt eller inte.

De samtal som romanens gestalter för med varandra och de reflektioner de gör tillsammans eller enskilt innehåller emellertid tankar och iakttagelser som gör att man vill citera än det ena, än det andra. *Motståndets estetik* är inte bara en myllrande, ibland förbryllande roman. Den är framför allt en rik roman. Man är ingalunda färdig med den efter en första genomläsning.

Som Magnus Bergh säger i sitt förord till den svenska upplagan beskriver romanen den kommunistiska motståndsrörelsen i Nazityskland strax före och under andra världskriget. Händelserna är i band ett förlagda till Berlin 1937 och till spanska inbördeskriget, i band två till Stockholm 1939–40 och i band tre både till Sverige och Tyskland ”för att kulminera med avrättningarna i Plötzenseefängelset i Berlin 1942, då den tyska motståndgruppen utplånades”. Bergh säger vidare: ”Den historiska krönikan om arbetarrörelsens konfliktfyllda framväxt, om krigsåren och om motståndsrörelsen vittnar om en kollektiv proletär bildningskamp och om ett estetiskt motstånd baserat på föreställningen om starka, betydelsefulla kopplingar mellan samhälle och konst.” Det är ”en roman som syftar till att hålla minnet av motståndet levande”. Den låter sig ”inte reduceras till en historisk krönika eller ett historiskt dokument”.

Ett genomgående, bärande tema i *Motståndets estetik* är alltså konstens och bildningens betydelse för ett kraftfullt motstånd mot tyranni, våld och annan dårskap. Det är frestande att genom citat ur romanen ge många exempel på det. Jag ska nöja mig med några få.

Om Pablo Picasso heter det: ”Hela hans liv, hade han förklarat [...] hade inte varit något annat än en ihållande kamp mot efterblivenheten i tänkandet och mot konstens död [...]. Han jämsställde kampen för

sanningen i konsten med upproret mot demagogin, för honom kunde det konstnärliga arbetet omöjligt lösgöras från den sociala och politiska realiteten.” (sid. 350)

Några sidor senare heter det: ”Konst och litteratur var produktionsmedel, likaväl som verktygen och maskinerna var det” (366). Och lite längre fram föreställer han sig ”vägen in i partiet och vägen in i konsten som en enda, som något oskiljbart, det politiska avgörandet, oförsonligheten mot fienden, fantasins verkande, allt detta fogades samman till en enhet.” (395)

Om Karin Boye, som Weiss skriver om men förmodligen aldrig träffade, står det: ”när det lyckades henne att avsluta ett verk så hade hon därmed kunnat framlägga bevis för att poesin ägde en kraft som, åtminstone för några ögonblick, var överlägsen den yttre världens hämmande, kvävande, dödande ordningar.” (740)

När bokens ”jag” har skrivit en uppsats om arbetsförhållandena på AB Separator, där han var anställd, blir han kallad till driftsingenjören och avskedad. ”Så hade kraften hos det i skrift fasthållna inom kort visat sig överlägsen den tysta segheten, den tålmodige dagsverkaren hade förblivit obeaktad, men när han hov upp sin röst blev han utstött, även om hans färdigheter som hantverkare hade kommit produktionen till godo och det fattades fackarbetare.” (814)

Motståndets estetik är också ett äreminne över läkaren Max Hodann, verksam i Sverige 1940–1946. ”Konst var liktydigt med humanitet, hade Hodann sagt, ty utan detta deltagande i livet, denna ständiga kamp mot självuppgivelsen, detta inre tvång att belysa situationen ur ständigt nya aspekter, vore konstens vittgående verkan obegriplig. Konstens svar hade alltid varit oerhörda eftersom de ensamma vågade vederlägga tidens teser.” (856–7)

Mot slutet av romanen refereras åter till Hodann:

Kultur var motstånd, sa han, uppror mot det plågsamt förhärskande. Motståndets styrka kunde mätas på graden av förtryck. Så länge driften att opponera sig existerade, existerade kultur. Där man förstummades, fogade sig, där förtvinnade kulturen, återstod bara ceremoniel, ritual. (*Motståndets estetik*, sid. 978)

Dietrich Bonhoeffer

I år är det sjuttiofem år sedan nazisterna lät avrätta Dietrich Bonhoeffer. Hans motstånd mot deras alltför framgångsrika försök att infiltrera kyrkan i Tyskland kostade honom livet. Han bör givetvis minnas och hedras för detta, men också för det bidrag han gav till teologiskt tänkande och kyrklig självförståelse.

Han växte upp i en familj med rikt umgänge i framstående akademiska kretsar. Redan som sextonåring bestämde han sig för en bana som teolog och lade redan som tjuugoettåring fram en avhandling om kyrkan med titeln *Sanctorum Communio*, en dogmatisk studie av kyrkans sociologi. Mycket förenklat kan sägas att Bonhoeffer där driver tesen att kyrkan är Kristus och att Kristus är kyrkan.

Efter en period som hjälppräst i Barcelona och återupptagna akademiska studier reste han 1930 till USA och kom i New York i beröring med de allvarliga rasmotståndningar som där rådde. Fransmannen Jean Lasserre påverkade honom då till att tänka i såväl pacifistiska som ekumeniska banor.

Efter hemkomsten från USA reste Bonhoeffer sommaren 1931 till Bonn för att möta den tjugo år äldre Karl Barth. De kom att respektera varandra och blev vänner, dock inte okritiska sådana.

1931 blev Bonhoeffer också engagerad i den ekumeniska rörelsen och kunde genom den informera omvärlden om Hitlers framfart med kyrkan i Tyskland.

Emellertid ville han helst verka som präst och blev studentpastor för teknologer i Berlin, tog sig an en klass konfirmander i ett av stadens stökigaste områden och vann bland de femtio pojkarna vänner för livet.

När nazisterna 1932 kom till makten i Tyskland, slöt han sig genast till oppositionen. Men 1933 reste han, skarpt kritiserad av Karl Barth, till London för tjänst i ett par tysktalande församlingar. Barth anklagade honom för fanflykt i ett för kyrkan ytter-

ligt farligt läge och uppmanade honom att återvända snarast möjligt. Det mest positiva med vistelsen i England var dock att han där åter knöt nära förbindelser med den ekumeniska rörelsen. Både detta och Barths kritik kom att påverka hans agerande.

Han övervann sålunda en frestelse att resa till Indien i akt och mening att träffa Gandhi och återvända till Tyskland för att leda ett illegalt prästseminarium i Finkenwalde, beläget i nuvarande Polen. Seminariet drevs av Bekännelsekyrkan, ett nätverk av präster och andra som motverkade de regimtrogna Deutsche Christen. Till Bekännelsekyrkans mest kända medlemmar hörde Karl Barth och Martin Niemöller. I Finkenwalde introducerade Bonhoeffer en ny typ av teologisk undervisning, där studierna förenades med ett program för sådana andliga övningar och personlig disciplin som kunde bli till hjälp i prästgårningen, och skrev utifrån sina erfarenheter av detta boken *Nachfolge*, publicerad 1937.

Nachfolge kom 1976 på svenska – som *Efterföljelse* – i översättning av Ylva Eggehorn, som också skrev en introduktion. I den lyfte hon bland annat fram Bonhoeffers ord i *Motstånd och underkastelse* om *Efterföljelse* att han tydligt såg ”den bokens risker, fast jag fortfarande står för den”.²

En stor del av *Efterföljelse* är en utläggning av Bergspredikan, det vill säga kapitel 5, 6 och 7 i

Matteusevangeliet. Av särskilt intresse i samband med temat motstånd och underkastelse är kommentarerna till Matt 5:38–42, där Jesus säger till sina lärjungar att de inte ska värja sig mot det onda (v. 39). Bonhoeffer samlar sina synpunkter under rubriken ”Vedergällningen” och hävdar att ”Jesus säger att den rätta vedergällningen består uteslutande i att man inte gör motstånd mot det onda”. Han menar vidare att ”ondskan står maktlös när den inte stöter på något motstånd utan villigt uthärdas av den som får lida”.³ Han säger också: ”Lidandet går över

Dietrich Bonhoeffer

² Sid. 7 i *Efterföljelse*

³ Sid. 103 i *Efterföljelse*

genom att man bär det.”⁴

Han skiftar dock perspektivet från *det* onda till *de* onda och framhåller: ”Det handlar inte bara om det onda i abstrakt mening, utan också om *de* onda.”⁵ Han ser inga skäl till att ursäktas och rättfärdiga dem som förtrycker andra och slår fast: ”Mitt tålmodiga lidande får inte vara ett uttryck för att jag anser att ondskan har rätt att få existera.”⁶

Att Bonhoeffer anade ”riskerna” med *Efterföljelse* kan man ana redan i hans varning för att ta emot Jesu ord ”som ett allmänt etiskt program”. Det skulle ”vara frågan om svärmeri”, skrev han och fortsatte: ”Att göra motståndslösheten till en princip för det sekulariserade livet är detsamma som gudlös nedbrytning av den världsordning som Gud i sin nåd uppehåller.”⁷

När det så småningom blev aktuellt för honom att göra sin värnplikt, försökte han först slippa undan genom att i juni 1939 fly till USA men ångrade sig och återvände till Tyskland efter en dryg månad. Hans rörelsefrihet inskränktes, och han förbjöds att tala offentligt. Till slut krånglade han sig undan militärtjänst genom att bli kurir inom underrättelsetjänsten, Abwehr. Där fanns det grupper som avskydde Hitler och planerade att mörda honom. Bonhoeffer slöt sig till dem med motiveringen att man förvisso bör ta hand om dem som mejas ner av dårar som kör bilar på folktäta gator men att man också bör göra allt man kan för att hindra dårarna från att köra över huvud taget.

Hans pass från underrättelsetjänsten gjorde det möjligt för honom att resa utomlands utan Gestapos vetskap. På en fråga från Willem Visser ’t Hooft, som kom att bli det 1948 bildade Kyrkornas Världsråds förste generalsekreterare, vad han bad om under de omständigheter som rådde svarade han: Tysklands nederlag. Det skulle kanske kunna sona det lidande som Tyskland låg bakom. Då de sammansvurna i

4 Sid. 104 i *Efterföljelse*

5 Här hade han kunnat fästa avseende vid att den grekiska grundtextens τὸ πονηρὸν (*tå ponärå*) i v.39 inte bara är neutrum utan även maskulinum och att det sålunda kan översättas med ”den onde” (ja, rent av den Onde) eller ”den som gör ont”, vilket faktiskt stämmer bättre med fortsättningens om *någon* slår och om *någon* vill.

6 Sid. 104 i *Efterföljelse*

7 Sid. 106 i *Efterföljelse*

Abwehr gick vidare i sina planer på att röja Hitler ur vägen, fann han det nödvändigt att överge sin pacifistiska inställning och ansluta sig till planerna.

Självfallet var detta ett mycket svårt ställningstagande för honom. Det plågade honom, och han tyckte sig förlora sin rättfärdighet. Han bad sina medsammansvurna att få underrätta Bekännelsekyrkan. Den skulle inte godkänna attentatsplanerna, och hans tid som präst skulle vara till ända.

När han fick veta att attentatet hade misslyckats och anade att hans eget öde därmed var beseglat, skrev han:

När man fullständigt uppgivit att göra sig till någonting särskilt – det må vara ett helgon eller en omvänd syndare eller en kyrkoman (en s.k. präst i sin prydno), en rättfärdig eller orättfärdig, sjuk eller frisk – och detta kallar jag dennasidighet, att leva mitt uppe i rikedomen av uppgifter, problem, framgångar och misslyckanden, erfarenheter och rådvillhet – då kastar man sig helt i Guds armar, då tar man inte längre sina egna lidanden, utan Guds lidande i världen på allvar, då vakar man med Kristus i Getsemane.⁸

Förmodligen hade Gestapo fått nys om attentatsplanerna, och den 5 april 1943 blev Bonhoeffer arresterad i sitt föräldrahem och utan pardon förd till militärfängelset i Tegel i Berlin. Där kom han att tillbringa arton månader under relativt sett dragliga förhållanden och kunde med hjälp av godhjärtade vakter, anhöriga och andra hålla viss kontakt med yttervärlden. Han läste mycket och skrev de brev och anteckningar som kom att publiceras som *Motstånd och underkastelse*, hans mest kända och lästa bok.

Den 20 juli 1944 ägde attentatet mot Hitler verkligen rum. Det hade sånär slutat med dennes död. Gestapo ville komma åt Abwehr och hittade två månader senare hemliga anteckningar i dess högkvarter. Bonhoeffer funderade på att försöka fly men övergav de planerna av hänsyn till familjen. Han fördes över till Gestapo-fängelset i Berlin. Där torterades han med andra sammansvurna. Bevisen mot dem var tillräckliga för dödsstraff, men Hitler önskade få tag i alla som haft med attentatet att göra. Sålunda blev Bonhoeffer kvar i fängelset

8 Sid. 167 i *Motstånd och underkastelse*

till februari 1945. Då förflyttades han först till ett av de ökända koncentrationslägren, Buchenwald, och sedan till ett annat, Flossenbürg. Där hölls en "krigsrättegång". Bonhoeffer dömdes till döden och avrättades omedelbart genom hängning.

Familjen Bonhoeffer fick kännedom om hans död i slutet av juli när de i radio lyssnade till en nyhetsutsändning från England.

Många har fängslats av Bonhoeffers liv och verk och försökt förstå hans teologi. Somliga gör det enbart utifrån hans tankar i *Motstånd och underkastelse*. Andra söker se till "hela Bonhoeffer", alltså ta hänsyn också till hans tidigare produktion och till *Ethik*, som han arbetade med mellan 1940 och 1943 och som hans vän Eberhard Bethge sammanställde och gav ut efter hans död. I det följande utgår jag i första hand från *Ethik*, dock en annan utgåva än Bethges, och i någon mån från *Motstånd och underkastelse*.

Motståndets etik

Ethik – jag använder den tyska stavningen, då boken inte finns översatt till svenska – blev aldrig klar. En del av kapitlen slutar helt tvärt. Men inledningen klargör att den som vill få mer än en ytlig kontakt med kristen etik måste frigöra sig från frågorna hur man blir god och hur man gör något gott och i stället fråga efter (vad som är) Guds vilja.⁹

Bonhoeffer utgår i sitt tänkande från att det är i Kristus som Gud har uppenbarat sin vilja och att Kristus alltså är världens herre. Sålunda är hans etik, liksom hans teologi, klart kristocentrisk. Därmed blir den också situationsinriktad.

Han värjer sig mot vad han kallar "prästlisten", "nämligen snokandet bakom människornas synder

9 Es ist eine Zumutung sondergleichen, die an jeden, der das Problem einer christlichen Ethik auch nur zu Gesicht bekommen will, gestellt werden muss, die Zumutung nämlich, die beide Fragen, welche ihn überhaupt zur Beschäftigung mit dem ethischen Problem führen: „wie werde ich gut?“ und „wie tue ich etwas Gutes?“ von vornherein als die Sache unangemessen aufzugeben, und statt dessen die ganz andere, von jeden beiden unendlich verschiedene Frage nach dem Willen Gottes zu stellen. – Sid. 31 i *Ethik*

för att infånga dem"¹⁰. Det sägs för lite om de goda människorna i kristna sammanhang, menar han. Det predikas mest om de dåliga, men Kristus hör till alla. Det behövs en teologi som uppmärksammar de goda och rättfärdiga.¹¹

Bonhoeffers resonemang är ibland både invecklat och – på grund av omständigheterna – i viss mån outvecklat men torde kunna sammanfattas så:

Det finns bara en verklighet, som vi felaktigt delar upp i två motsatta sfärer. Vi kallar dem natur och nåd, heligt och profant, andligt och sekulärt eller liknande. Men i Gud finns bara en verklighet, och den verkligheten har manifesterats i världen och i Kristus.

Bonhoeffer ansluter sig till tanken att Kristi herravälde i världen innebär skyldighet att lyda regering och överhet. Men finns det undantag därifrån? Hur kunde han förena lydnad för överheten med sin medverkan i attentatsplanerna? Den frågan berör han egentligen inte. Men han avvisar varje form av absolut regel eller lag och menar att det så kallat absolut goda kan vara ett dåligt alternativ. Kristus är ingalunda främmande för mänskliga realiteter, och det finns ingen oinskränkt skillnad mellan sekulära och kristna principer. Att följa Kristus är att handla i den verklighet man lever i, och då kan det bli *nödvändigt* att handla mot såväl lagar som samvete. Man agerar alltid med Gud som sin domare, och man får räkna med att dra på sig skuld – som kan bli förlåten. I Kristus befrias det egna samvetet från lagen och finner sin grund i honom. Så, tror jag, kan man teckna *motståndets etik* hos Bonhoeffer.

Man kan säga att Bonhoeffer förespråkar en form av etisk situation(al)ism. Han fick dock aldrig möjlighet att utveckla sina tankar därom.

Det går alltså att ställa en rad kritiska frågor kring Bonhoeffers etik. Den växte fram – utan att fullbordas – i en kritisk situation. Han var förfärad över den etablerade kyrkans tystnad och försumlighet inför Hitlers tyranni. Det är mot den bakgrunden hans etik ska förstås. Situationsetiken kan vara tilltalande, men enkel är den inte. Att säga sanningen till en tyrann kan leda till att vanligt folk får sitta emellan. Situationen växlar. Uppgifterna är olika,

10 *Motstånd och underkastelse*, sid. 158

11 Se Mark 2:17 och Luk 15:7

och det mänskliga omdömet kan svikta. Bonhoeffers tänkande inbjuder till fortsatt samtal och gemensam reflektion.

Motståndets estetik och etik

Relationen mellan motstånd och estetik kan vara en fråga om antingen *det estetiska i motståndet* eller *det estetiska som motstånd*. Hos Weiss dominerar, så som jag läser honom, den senare aspekten. Han lägger stor vikt vid kulturell och estetisk kunskap, vid läsning och samtal och ger åt konsten och det artistiska skapandet, i hans eget fall skrivandet, karaktären av motståndshandling. Romanen kan läsas också som hans självbiografi.

Ordet etik finns inte på många ställen i *Motståndets estetik*. Men självklart finns etiken där. Utan en grundläggande sådan hade boken varit omöjlig att skriva. Begrepp som rätt och rättvisa är centrala och grundläggande för hela framställningen. Det gäller även för det tillstånd av resignation och förtvivlan som Weiss låter Hodann uttrycka mot slutet: ”Mot ambitionen att vara kulturbärare opponerade han sig med vedervilja, moralen, etiken lät sig i hans ögon numer endast representeras av dem som befann sig i den djupaste förnedringen.”¹²

När *Motståndets estetik* kom fanns de som ville se den just som en motståndets etik.¹³

Bonhoeffer talar inte direkt om estetik men tillerkänner konst och kreativitet dess omistliga plats och funktion i det mänskliga livet. Han tar sin utgångspunkt i 1 Mos 2:15 om att Gud satte människan i Edens trädgård ”att bruka och vårda den” och konstaterar, med hänvisning till 1 Mos 4:17ff, att uppgiften står kvar också efter syndafallet och omfattar allt från svettigt kroppsarbete till konstnärligt

skapande. Så blir människan Guds medskapare.¹⁴

Det är möjligt att läsa inte bara *Ethik* utan också *Motståndets estetik* som en inbjudan till medskapande, och det hade självklart varit hyperintressant med en dialog mellan Weiss och Bonhoeffer. Deras verk och tankar lever dock fortfarande och måste tas till vara av oss som på olika sätt förvaltar arvet efter dem. Idag är uppgiften att göra motstånd lika angelägen och ofrånkomlig som på deras tid. Vi ser också i våra dagar förfärande tecken på att den vedervändighet och omänsklighet som Bonhoeffer och Weiss vände sig emot breder ut sig och påkallar vårt motstånd i tanke, ord och handling.

RUNE FORSBECK

Den äldre brodern. Detalj ur Laokoon-gruppen. Foto Wikimedia Commons/Sailko, CC BY 3.0

Litteratur

- Dietrich Bonhoeffer: *Efterföljelse*. Översättning och introduktion: Ylva Eggehorn. Gummessons 1976. 252 sid.
- Dietrich Bonhoeffer: *Ethik*. Herausgegeben von Ilse Tödt, Heinz Eduard Tödt, Ernst Feil und Clifford Green. Zweite, überarbeitete Auflage. Chr. Kaiser Verlag 1998. 566 sid.
- Dietrich Bonhoeffer: *Motstånd och underkastelse. Brev och anteckningar från fängelset utgivna av Eberhard Bethge*. Gleerups 1970. 196 sid.
- Martin Lind: *Dietrich Bonhoeffer. Tankar om en 1900-talsmartyr*. Verbum 2006. 193 sid.
- Kirsten Busch Nielsen: *Dietrich Bonhoeffer*. Profilserien. Eksistensen 2000. 123 sid.
- Dallas M. Roark: *Dietrich Bonhoeffer*. I serien *Makers of the Modern Theological Mind*. Hendrickson Publishers Inc. 2016. 142 sid.
- Peter Weiss: *Motståndets estetik. Roman*. Albert Bonniers Förlag 2006. 1005 sid.

¹² Sid. 973

¹³ Magnus Bergh i [Filosofiska rummet: Motståndets estetik. P1 Sveriges Radio den 12 oktober 2014](#)

¹⁴ Es ist keine Schöpfung aus dem Nichts, wie die Schöpfung Gottes, aber es ist ein Schaffen von neuem aufgrund der ersten Schöpfung Gottes. – Sid. 57 i *Ethik*